

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-6>

УДК: 316.6

Наталія Степанівна Олексюк
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1538-1470>
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та
менеджменту соціокультурної діяльності,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
nataliya_oleksiuk@ukr.net

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У науковій статті схарактеризовано соціальну відповідальність особистості, що відображає її моральне та правове ставлення до соціуму, дотримання прийнятих у суспільстві норм і правил, виконання свого обов'язку й готовність відповідати за власні вчинки. Аргументовано необхідність дослідження соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери як такої його професійної поведінки, що позначається на благополуччі клієнтів, колективу, країни. Зосереджено увагу на ролі закладу освіти у формуванні у студентів розуміння сутності соціальної відповідальності як базової цінності у суспільстві і інструменту розв'язання найрізноманітніших соціальних завдань. Продемонстровано підходи науковців до структурування соціальної відповідальності майбутніх фахівців. Висунуто пропозиції щодо подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: соціальна відповідальність; соціальна поведінка; соціальна сфера; професійна підготовка; майбутні фахівці; формування соціальної відповідальності.

Вступ. Соціальна відповідальність – це риса особистості (групи, колективу, суспільства), яка проявляється в усіх сферах її життєдіяльності, відображає моральне та правове ставлення до соціуму, ознаками якого є дотримання прийнятих у суспільстві норм і правил, виконання свого обов'язку й готовність відповідати за власні вчинки (Колот, 2011, с. 6). Незважаючи на те, що у сучасному глобалізованому світі акценти зміщуються від індивідуальної (особистої) соціальної відповідальності до корпоративної (колективної), в умовах відкритої російської військової агресії в Україні розуміємо, що сьогодні від відповідальної поведінки кожного громадянина залежить не лише його власна безпека та успішність, але й життєздатність усього народу і країни у цілому. Тому усвідомлення кожною особистістю власної соціальної відповідальності є надзвичайно важливим для усього суспільства. Це стосується не лише відповідальності за своє життя та життя

рідних, друзів, співвітчизників, але й відповідальної професійної поведінки в установах і організаціях, яка позначається на благополуччі клієнтів, колективу, країни (Стаднік, 2015, с. 62).

Соціальну відповідальність фахівця розглядаємо як його професійну відповідальність за вплив на суспільство прийнятих ним рішень і дій. Стосовно соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери (соціального працівника, соціального педагога) – вважаємо, що це якість особистості, що виявляється в її ставленні до навчання, праці, спілкування, способу життя, дотримання морально-правових норм, а також у різних формах її контролю над своєю діяльністю. Соціальна відповідальність є також однією з умов відображення отриманих під час навчання знань у сприйнятті навколишнього світу, світогляді, адекватної інтерпретації себе та власного призначення (Кузьмін, 2016, с. 202). Окрім

зазначеного, соціальна відповідальність є найбільш затребуваною компетенцією, яку очікують від випускників закладів вищої освіти роботодавці. Адже у суспільстві завжди є запит на підготовку особистості, яка має чітку громадянську позицію, здатна ефективно працювати, самоорганізовуватися, неухильно дотримуватися моральних цінностей, є соціально активною, веде здоровий спосіб життя та вмє вільно й креативно мислити (Безпрозванна, 2012).

Важливість соціальної відповідальності зумовила неабиякий науковий інтерес як до її змісту, так і до процесу її формування. Так, пріоритети розвитку соціальної відповідальності майбутніх фахівців досліджували А. Колот, О. Кузьмін, Н. Супрун, Л. Чернобай та ін. Механізми та особливості її формування вивчали Л. Будьонна, Л. Грицина, О. Полякова та ін. Критерії та методики оцінки рівнів розвитку соціальної відповідальності аналізували Д. Баюра і В. Євтушенко, а способи підвищення цих рівнів – В. Білявський, Т. Лункіна та ін. Незважаючи на широкий спектр наукових досліджень, присвячених соціальній відповідальності, маємо визнати, що маловивченими залишаються як зміст й специфіка соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери, так і процес формування цієї його якості.

Саме тому, плануючи дослідження, ми поставили собі за **мету** проаналізувати теоретичні засади формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери у процесі їх професійної підготовки в закладі освіти та конкретизували її у **завданнях**: схарактеризувати сутність соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери; аргументувати необхідність її дослідження; проаналізувати роль закладу освіти у формуванні соціальної відповідальності в студентів; дослідити підходи науковців до структурування соціальної відповідальності студента як якості особистості; запропонувати ідеї щодо подальших наукових досліджень у означеному напрямі. Для досягнення поставленої мети й виконання окреслених завдань нами було використано ряд **методів** дослідження, а саме:

аналіз наукових джерел та вивчення нормативно-правових документів, систематизація та типологізація наукових здобутків.

Виклад основних результатів дослідження. Під соціальною відповідальністю майбутнього фахівця соціальної сфери розуміємо стратегію його соціальної поведінки, що проявляється у активному освоєнні та виконанні ним професійних соціальних ролей, готовності відповідати за прийняті рішення і результати діяльності.

Вважаємо, що соціальна відповідальність майбутнього фахівця формується під впливом багатьох чинників, одним із яких є його професійна підготовка (Матвійчук, 1997, с. 11). Вплив освітнього середовища на розвиток в учасників навчально-виховного процесу відповідальності висвітлювавсь багатьма класиками педагогіки. Так, у численних працях В. Сухомлинський наголошував на формуванні у студентів цілого ряду особистісних (гуманізм, тактовність, наполегливість, гнучкість, щирість, чесність, відвертість, об'єктивність, ініціативність, емоційна стабільність) і професійних якостей (оптимізм, комунікативність, активність, творче мислення, терплячість, здатність до самопожертви, уважність, спостережливість), серед яких важливе місце займала саме відповідальність – педагог вважав її універсальною (і особистісно, і професійно важливою) якістю (Олексюк, 2002, с. 198). На думку В. Сухомлинського, саме освітній простір якнайкраще сприяє розвитку як індивідуальної, так і колективної соціальної відповідальності, оскільки знання та вихованість є індивідуальними надбаннями відповідальної особистості. Разом із цим, процеси накопичення знань і виховання є більш результативними під час групових занять, де найважливішим засобом виступає «ефект групи», що проявляється у підвищенні активності індивіда під час діяльності в групі у порівнянні зі звичним рівнем виконання тієї ж діяльності індивідуально, а також у виникненні додаткової інтелектуальної енергії у групі, що втілюється у груповому результаті, який переважає сукупність індивідуальних результатів (Олексюк, 2002, с. 199).

Погоджуємось із М. Вієвською (2017, с. 123), яка для закладу освіти, що робить особливий внесок у становлення й розвиток соціальних взаємовідносин, формує у студентів розуміння соціальної відповідальності як базової цінності у суспільстві і інструменту розв'язання найрізноманітніших соціальних завдань, пропонує використовувати назву «соціально відповідальний університет». Кінцеві результати впливу соціально відповідального університету на розвиток у студента соціальної відповідальності проявляються у його соціальному капіталі – знаннях про соціальну взаємодію, уміннях її налагоджувати та підтримувати, а також різноманітних зв'язках майбутнього фахівця з іншими людьми (групами, організаціями), якими він може скористатися для розв'язання професійних проблем та реалізації професійних інтересів.

Вважаємо за оптимальну розроблену науковцями О. Шевчук та С. Шевчук структуру соціальної відповідальності. Дослідники виділяють такі компоненти соціальної відповідальності, як: когнітивний (система знань, суджень та думок студента про соціальну відповідальність, усвідомлення прав і обов'язків, розуміння норм та правил поведінки у соціумі, засвоєння способів регулювання відносин між суспільством та індивідом); мотиваційний (пов'язаний з почуттями здобувача освіти щодо соціальних об'єктів та містить мотивацію особистості, яка виявляється у внутрішніх спонуках до соціально відповідальної поведінки); поведінковий (забезпечує реалізацію готовності студента здійснювати усвідомлений вибір певної стратегії поведінки) (Шевчук та ін., 2014, с. 265).

Підтримуємо також запропоновану вченими типологію сформованості соціальної відповідальності студентів, за якою розрізняємо: соціально відповідальний тип (майбутній фахівець володіє високим рівнем моральності, духовними цінностями, ідеалами; узгоджує власні інтереси з соціальними; дотримується встановлених у соціумі норм; спрямовує діяльність на соціально значущі результати; здатний до соціальної рефлексії); соціально орієнтований тип (здобувач освіти володіє

усвідомленою соціальною активністю; спрямовує діяльність на результати, які є благом для самого студента та значимих для нього людей; вибірково орієнтується на норми та духовні цінності; здатний до соціальної рефлексії; діє відповідно до особистих інтересів та інтересів значущих для нього людей); соціально пасивний тип (студент діє лише за наявності особистого інтересу; керується нормами, а цінності, як правило, ігнорує; не схильний до соціальної рефлексії); асоціальний тип (студент діє виключно задля задоволення матеріальних потреб і потреби у домінуванні; спрямований на результати, які принесуть користь лише йому; ігнорує норми і духовні цінності; порушує правила поведінки; схильний до соціальної рефлексії (Шевчук та ін., 2014, с. 265). Кожен із наведених типів соціальної відповідальності студента тісно пов'язаний з виокремленими науковцями її структурними компонентами. Одним з дієвих засобів формування соціальної відповідальності студентів Р. та Сі Цзечень визначають технології соціального проектування (Вайнола та ін., 2021, с. 188).

Для визначення рівня сформованості соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери у цілому та можливості схарактеризувати рівні розвитку кожного її компонента, зокрема, вважаємо за необхідне виокремити критерії та достатню кількість їх показників. На основі аналізу ряду наукових досліджень можемо констатувати, що головними критеріями оцінки рівнів сформованості соціальної відповідальності у здобувачів освіти є якості, які відповідають вимогам їх майбутньої професійної діяльності (Carroll, 1999, p. 269).

У цьому аспекті дослідження цікавим, на нашу думку, є підхід до трактування структури соціальної відповідальності студентів В. Савельєвої (2013). Науковиця запропонувала вирізнити її орієнтовно-прогностичний (критерій оцінки – соціальна передбачливість; показники рівня сформованості – знання про базові соціально схвалювані стратегії поведінки та соціальні цінності, уміння передбачати особисті та соціально значущі наслідки своїх дій), мотиваційно-ціннісний

(критерій оцінки – просоціальна спрямованість; показники рівня сформованості – альтруїстичні мотиви соціальної поведінки, просоціальні ціннісні орієнтації, широка сфера відповідальності), емоційно-вольовий (критерій оцінки – причетна самостійність; показники рівня сформованості – здатність до емпатії, рефлексії своєї поведінки, характер атрибуції відповідальності), поведінковий (критерій оцінки – наднормативна соціальна активність; показники рівня сформованості – здатність до прояву ініціативи, прагнення до виходу за рамки при засвоєнні змісту соціальних ролей, здатність до виконання додаткових обов'язків) (Савельєва, 2013, с. 69). Вважаємо, що такий підхід до структурування соціальної відповідальності майбутнього фахівця у цілому та майбутнього соціального працівника/соціального педагога зокрема є цілком виправданим та оптимальним.

На основі результатів дослідження означених компонентів, критеріїв і показників рівнів сформованості соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери нами виявлено, що студенти з початковим рівнем мають, зазвичай, низьку мотивацію до професійної та навчальної діяльності, початкові знання про зміст і предмет соціальної відповідальності; не розуміють професійних завдань та обов'язків, норм і правил, які регулюють професійну діяльність; не вміють добирати адекватний спосіб поведінки та контролювати її, застосовувати знання при виконанні професійних завдань; є малоактивними і не виявляють наполегливості. Студенти з середнім рівнем сформованості соціальної відповідальності проявляють інтерес до професії та потребу в професійних знаннях; знають свої професійні завдання та обов'язки, сутність

соціальної відповідальності, проте не розуміють її предмет; знають, але не дотримуються норм та правил, які регулюють професійну діяльність; не вміють застосовувати знання та контролювати свою поведінку; активні, проте не часто проявляють наполегливість. Високий рівень сформованості соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери проявляється через: вмотивованість професійної діяльності та позитивне ставлення до професії, потребу у реалізації власного потенціалу; знання професійних завдань і обов'язків, сутності й предмету соціальної відповідальності, дотримання норм та правил, які регулюють професійну діяльність; уміння застосовувати знання на практиці, добирати оптимальний спосіб поведінки й контролювати її; наявність організаторських здібностей й самоконтролю (Porter, Kramer, 2006, p. 2–3).

Висновки. Соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери є надзвичайно важливою особистісною і професійною якістю, що значною мірою визначає результативність його подальшої професійної діяльності. На формування соціальної відповідальності, разом із іншими чинниками, впливають заклади освіти. Соціальна відповідальність здобувача освіти є складним утворенням і містить сукупність взаємопов'язаних між собою компонентів. Для визначення рівнів сформованості соціальної відповідальності у студентів вченими розроблено відповідні критерії та показники.

Перспективи подальших досліджень соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери пов'язуємо з розробкою технологій її формування, нових форм і методів, виявленням засобів і ресурсів.

Література

- Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. 2012. URL : http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf.
- Вайнола Р. Х., Сі Цзечень Характеристика педагогічної моделі формування соціальної відповідальності студентів засобами проєктних технологій. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна

- навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 187–197.
DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-20>
- Вієвська М. Г. Вплив соціально відповідального середовища університету на формування студентів. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2017. Випуск 32. С. 120–127.
- Колот А. М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади. Україна: аспекти праці: наук.-екон. та сусп.-політ. журнал / Вид-во «Праця»; гол. ред. О. Варецька. 2011. № 3. С. 3–9.
- Кузьмін О. Є., Пирог О. В., Чернобай Л. І., Романишин С. Б., Вацик Н. О. Соціальна відповідальність: Навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2016. 326 с.
- Матвійчук Н. С. Підготовка вчительських кадрів в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інст. пед. і психол. проф. осв. АПН України. Київ. 1997. 19 с.
- Олексиук Н. С. Педагогіка гуманізму в творчості В. Сухомлинського. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. Тернопіль. 2002. С. 197–201.
- Савельєва В. С. Формування соціальної відповідальності у студентів-менеджерів у технічному університеті. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. № 2. С. 69–70.
- Стаднік Н. В. Сутнісні характеристики соціальної відповідальності студентів. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 3. С. 60–64.
- Шевчук О. С., Шевчук С. П. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2014. № 2.13. С. 264–268.
- Carroll A. B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*. 1999. Vol. 38 (3). P. 268–295.
- Porter M. E., Kramer M. R. Strategy and Society: the Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. 2006.

References

- Bezprozvanna, A. (2012). Formation of social responsibility among students of higher educational institutions. http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf. (ukr).
- Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*. Vol. 38 (3). 268–295 (eng).
- Kolot, A. M. (2011). Human social responsibility as a factor of sustainable social dynamics: theoretical foundations. Ukraine: Aspects of Work: a scientific-economic and socio-political journal / «Pratsia» Publishing; Chief editor O. Varetska. № 3. 3–9. (ukr).
- Kuzmin, A. E., Pyroh, O. V., Chernobai, L. I., Romanyshyn, S. B. & Vatsyk, N. O. (2016). Social responsibility: manual : Publishing house of the National University «Lviv Polytechnics» (ukr).
- Matviichuk, N. S. (1997). Training of teaching staff in Ukraine (in the 1920s-30s): Abstract of Ph. D. thesis (ukr).
- Oleksiuk, N. S. (2002). Pedagogy of humanism in the works of V. Sukhomlynskyi. *Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University. Series: Pedagogy*. 197–201 (ukr).
- Porter, M. E. & Kramer, M. R. (2006). Strategy and Society: the Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review* (eng).
- Savelieva, V. (2013). Formation of Social Responsibility in Students-Managers at the Technical University. *Bulletin of NTUU «KPI»; Series: Philosophy. Psychology. Pedagogy*; Issue 2. 70. (ukr).

- Shevchuk, E. S. & Shevchuk S. P. (2014). Social responsibility as a component of professional readiness of future psychologists. *Scientific Bulletin of Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University. Psychological sciences*, no. 2.13, 264–268 (ukr).
- Stadnik, N. B. (2015). Essential characteristics of social responsibility of students. *Scientific Notes of Nizhyn Nikolai Gogol State University. Psychological and pedagogical sciences*. № 3. 60–64 (ukr).
- Vainola, R. H., Zechen, Xi. (2021). Characteristics of the pedagogical model of formation of students' social responsibility by means of project technologies. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others] : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education –Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council*, Iss. 2(5). 187–197 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-20> (ukr).
- Viievskva, M. G. (2017). The influence of the socially responsible environment of the university on the formation of students. *Bulletin of Lviv University. Pedagogical Series*. Issue 32. 120–127. (ukr).

THEORETICAL BASES OF FORMING SOCIAL RESPONSIBILITY OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE

Nataliia Oleksiuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Work and Management of Socio-cultural Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine, e-mail: nataliya_oleksiuk@ukr.net

The article highlights the problem of social responsibility of the individual, which reflects his moral and legal attitude to society, compliance with accepted norms and rules in society, fulfillment of their duties and willingness to take responsibility for their own actions. The author argues the necessity of researching social responsibility of future specialists in social sphere as their responsible professional behavior, which affects the well-being of clients, team and country. The focus is on the role of an educational institution in forming in students the understanding of social responsibility as a basic value in society and a tool for solving a variety of social problems. The types of formation of students' social responsibility are analyzed, namely: socially responsible, socially oriented, socially passive and antisocial type. The following structural components of social responsibility, criteria for assessing their formation and indicators are identified: indicative and prognostic (in which social predictability is an evaluation criterion; knowledge of basic socially acceptable strategies of role behavior and social values, ability to anticipate personal and socially significant consequences action are indicators of the level of formation), motivational and value (prosaic orientation as an evaluation criterion; altruistic motives of social behavior, prosaic value orientations, a wide range of responsibilities as indicators of the level of formation), emotional and volitional (involved independence is an evaluation criterion; the ability to empathy their behavior, the nature of the attribution of responsibility are indicators of the level of formation); behavioral (excessive social activity is an evaluation criterion; the ability to show initiative, the desire to go beyond mastering the content of social roles, the ability to perform additional responsibilities are indicators of the level of formation). The low, medium and high levels of formation of social responsibility in future specialists in the social sphere are characterized. Suggestions for further research in this area are made.

Key words: social responsibility; social behavior; social sphere; professional training; future specialists; formation of social responsibility.

Стаття надійшла до редакції / Received 30.05.2022

Прийнята до друку / Accepted 15.06.2022

Унікальність тексту 99 % (Unicheck ID1012310311)

© Олексюк Наталія Степанівна, 2022